

“ARI METODI” (O‘ZBEK MILLIY MUSIQA SAN’ATINI O‘QITISHDA QO‘LLANILADIGAN XUSUSIY METOD)

Mansurova Nigoraxon Rustamjonovna

Farg‘ona davlat universiteti Vokal va cholg‘u ijrochiligi kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada milliy musiqa san‘atini oliy ta‘lim ta‘labalari o‘rtasida o‘qitish mexanizmlari va ulani maqom san‘atini o‘rganishlari uchun maxsus bilim va ko‘nikmalarini takomillashtirishga oid bilimlarni belgilovchi maxsus belgilar ishlab chiqilgan bo‘lib, uni qanaday amalga oshirish bo‘yicha ko‘rsatma berilgan.

Kalit so‘zlar: milliy musiqa, mumtoz musiqa, ijrochilik, san‘at va milliy an‘analari, milliy qadriyatlar, ustoz-shogird an‘analari.

O‘zbek milliy musiqiy meros an‘analari juda benazir beqiyos ijrochilik xususiyatlariga boy sanaladi. Ana shu ijrochilik asrlar davomida “Ustoz-shogird” an‘analari orqali og‘izdan-og‘izga, ustozdan-shogirdga o‘tib kelayotgan og‘zaki an‘anadagi professional musiqada davom etib kelmoqda.

Bu noyob an‘anaviy metod orqali o‘tib kelayotgan yosh mahoratli musiqiy ijrochilarimiz milliy musiqiy merosi an‘analarini saqlab qolish va ularni o‘zlaridan keyin keluvchi avlodlarga sof holicha yetkazish, ular oldida turgan muhim yuksak merosiy vazifa hisoblanadi.

Shunday ekan ularni eshitish, tinglash, tahlil qilish, ijro etish, o‘rganish va o‘rgatishda bir qator muhim vosita va xususiyatlar bor. Ularni o‘rganishda yuksak mahorat, kuchli iroda va qobiliyat va yetarli darajada shijoat kerak bo‘ladi.

Musiqa san‘ati ilmida nota matnlarini o‘qish va ularni ijro etishda, musiqiy ifodalovchi ma‘lum belgilar ishlab chiqilgan.

Bu borada bugungi kunda musiqa belgilari ancha rivojlanib, unga innovatsiyalar ham olib kirilgan.

Masalan: musiqiy belgilar bilan ishlash, ko‘p ovozli musiqa yozish san‘ati, ikki va undan ortiq musiqiy asarlarni ifodalashda, orkestr va ko‘p ovozli ansambllar uchun, maxsus cholg‘ular uchun yoziladigan asarlarni nota matniga tushirish va ularni qanday ijro etish bo‘yicha (Sibelius, Final va ularning yangi avlodlari) texnologiyalar ancha rivojlanib ketgan.

Shunday bo‘lsada bugungi kunda talaba yoshlar orasida nota o‘qish va uni tushinib, tez idrok etib, asarni ijro etishda bir qator kamchiliklar yuzaga kelmoqda. Bu nafaqat cholg‘u musiqasida balki, vokal san‘atida ham uchrab turibdi.

Ayniqsa milliy musiqiy ijrochilik an‘analaridagi musiqiy ifodalarni nola qochirim va bezaklarni nota matnida ifoda qilishning hech ham imkoni yo‘q.

Shunday ekan ularni ijro etishda onson va yaxshi tushuntirib berishda asarning matniga maxsus belgilar orqali ifodalash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Milliy musiqiy meros an'analarining go'zal nola, qochirim, bezak va hanglarini ifodalash va ularni ijro etishda shu kunga qadar biror belgi, ijro etish ko'nikmlarini aks ettiruvchi vositalari ishlab chiqilmagan.

Tadqiqotimiz davomida bu masalaga alohida e'tibor qaratgan holda bir nechta belgilar orqali an'anaviy vokal san'atida so'z va so'zdan keyin ijro etiladigan hanglarni talqin etishda, maxsus belgilarni ishlab chiqishga harakat qildik. Ishlab chiqilgan yangi metod-talabalarda milliy musiqiy merosni o'rganishda va asarlarni oson, sodda va tushunarli tarzda o'rganishlari uchun maxsus qo'llanma sifatida yaxshi yordam beradi. Bu esa milliy musiqiy merosni asrashga doir bilimlarini rivojlantiradi va olingan bilimlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

"Ari" metodining bunday nomlanishiga izoh beradigan bo'lsak, milliy mumtoz ijrochilikdagi musiqiy asarlarni ijro etishda o'zbek milliy nola qochirimlari, bezaklari bor.

Anashu musiqiy ifodalar insonga o'zgacha hissiy tasurotni uyg'otadi va falfafiy fikrlashiga uning dunyo qarashini yuksalishiga yordam beradi. Bu nola qochirimlar turli izchillikdagi lad tuzilmalariga ega bo'lib, ovozda mayda-mayda ohanglar bilan ijro etilishini, arining g'ing'illashiga qiyosiy misol qilib oldik.

Bu musiqiy ifodalarsiz asarni ijro etishni go'yoki "mevasiz daraxt"ga qiyoslasak bo'ladi. "Ari" metodi asosan milliy maqom namunalari, kuy va qo'shiqlar, ashulalar, folklyor ijodi namunalari, mahalliy ijrochilik maktablariga xos bo'lgan ijro yo'llaridagi asarlar uchun maxsus belgilar so'z matniga qo'yladi va belgi ma'lum musiqiy ifodani belgilab beradi.

Har bir belgi o'z vazifasiga ko'ra ma'lum musiqiy ifodani talaba yoki o'rganuvchi tomonidan tushunarli va bilimlarni tez ilg'ab olishiga, va xotirasida mustahkam joy olishiga erishiladi.

"Ari" metodida so'z va ohang tushunchasi mujassamlashib boradi. Ya'ni talaba ijro etayotgan musiqiy tovushlarni maxsus belgilar orqali sof ijro etishiga va aniq intonatsiyasiga erishadi. Bu metodning bir qator afzal jihatlari tadqiqotimiz davomida kuzatildi. Ular:

- ijroda aqliy va ruhiy holatni yaxshilashga erishish;
- ovozni yaxshi ishlashi va harflanish to'g'ri talafuz etishga erishish;
- tovushlarni yuqori va pastga xarakalanishini his etish;
- nafas olish va uni to'g'ri taqsimlash;
- sof tovush intonatsiyasiga erishish;

asarlarni tez idrok etish, o'rganilgan asar xotiradan mustahkam o'rin olishiga erishish kabi ijobiy natijalarga erishilganligini tadqiqotimizning tajriba-sinov jarayonida yaxshi samara berdi.

"Ari" metodining texnologiyasi.

Talabalarning milliy musiqa merosiga oid bilimlarni o'rganishda matn (musiqiy asar so'zi) orqali olgan ma'lumotlarini tez va oson amaliy ijro etishlariga qaratilgan maqsadli "Ari" metodi ishlab chiqildi. Talabalarda nafaqat maqom san'ati, balki butun milliy musiqiy asar namunalarida ushbu metodni qo'llasa bo'ladi. Keltirib o'tilgan

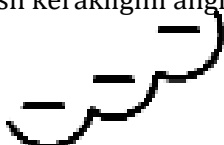
vositalarning maqsadi va vazifalari belgilab berilgan. Har bir belgi o'zidan keyin keladigan belgini to'ldirib, rivojlantirib, mustahkamlab va takomillashtirib boraveradi. Quyida ularni jadval ko'rinishda tavsiflab berilgan (1-jadvalga qarang).

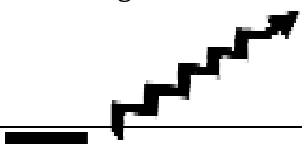
1-jadval.

Milliy musiqiy asar namunalari.

№	Belgining tavsifi va bajaradigan vazifasi	Misol
1.	Bu bir aylanali belgi bo'lib, matn ustiga qo'yilganda o'sha harfni bir marotaba hang sifatida aylantirish tavsiya etiladi. Ya'ni harfni asar ritmikasiga qarab 1 marotaba kuylanadi. 	Rahm aylasangchi devonalarg'a Ishqingda bo'lg'an afsonalarg'a Aylab judolik, ey hamnishinim Qilding jafolar hamxonalarg'a (Shashmaqom. Dugoh maqomi Nasr bo'limi I guruh sho'balaridan "Saraxbori Dugoh" ning II taronasi. Huvaydo g'azali)
2.	Bu ikki aylanali belgi bo'lib, matn ustiga qo'yilganda o'sha harfni ikki marotaba hang sifatida aylantirish tavsiya etiladi. Ya'ni harfni asar ritmikasiga qarab 2 marotaba kuylanadi. 	Rahm aylasangchi devonalarg'a Ishqingda bo'lg'an afsonalarg'a Aylab judolik, ey hamnishinim Qilding jafolar hamxonalarg'a (Shashmaqom. Dugoh maqomi Nasr bo'limi I guruh sho'balaridan "Saraxbori Dugoh" ning II taronasi. Huvaydo g'azali)
3.	Bu uch aylanali belgi bo'lib, matn ustiga qo'yilganda o'sha harfni uch marotaba hang sifatida aylantirish tavsiya etiladi. Ya'ni harfni asar ritmikasiga qarab 3 marotaba kuylanadi. 	Rahm aylasangchi devonalarg'a Ishqingda bo'lg'an afsonalarg'a Aylab judolik, ey hamnishinim Qilding jafolar hamxonalarg'a (Shashmaqom. Dugoh maqomi Nasr bo'limi I guruh sho'balaridan "Saraxbori Dugoh" ning II taronasi. Huvaydo g'azali)
4.	Belgi yuqoridagi aylanali belgilarga bog'langan tarzda ijro etiladi. Ya'ni, bir, ikki, yoki uch aylanadan so'ng kuylangan tovushni bir ton yoki yarim ton (1 t, 0.5 = kich 2 va kat 2 ga teng) yuqorida qolish zarurligini bildiradi. (Bunda aylana chizilib, uning soni va yuqoriga qancha ton ko'tarilishi arab raqamlari bilan ifodalanadi.) 	Rahm aylasangchi devonalarg'a Ishqingda bo'lg'an afsonalarg'a Aylab judolik, ey hamnishinim Qilding jafolar hamxonalarg'a (Shashmaqom. Dugoh maqomi Nasr bo'limi I guruh sho'balaridan "Saraxbori Dugoh" ning II taronasi. Huvaydo g'azali)
5.	Bu belgi yuqoridagi aylanali belgilarga bog'langan tarzda ijro etiladi. Ya'ni, bir, ikki, yoki uch aylanadan so'ng kuylangan tovushni cho'zib, pastga tovushni harakatlanishini bildiradi.	Yuzungda may guli yo gul ochilg'on bo'stondir bu Gulungda qatra xun, bo'stondagi suvdin nishondir bu

	Aylana hangdan so'ng pastga (sof 4, sof 5 intervali oralig'iga teng) kvarta, kvnta yoki boshqa inretvallar bo'ylab tovush pastga sakrash orqali ijro etiladi. Maqomdon ustozlar ijrosida bu holat asrlar davomida asriy ijrochilik an'anasi sifatida kuylanib kelinadi. Maqomlarda Uzzol sakrash iborasi bilan qo'llaniladi. Bu ijrochilikning musiqiy ta'lim yo'nalishida ta'lim oluvchi talaba yaxshi anglolmaydi. Sof maqom ijrochiligida ta'lim oluvchilar buni yaxshi tushinishadi. Shuning uchun barchaga birdek tushunarli tarzda bu belgini shunday izohladik. (Bunda aylana chizilib, uning soni va pastga tomon qancha ton tushirilishi arab raqamlari bilan ifodalanadi.) 	(Shashmaqom. Nasr bo'limi I guruh sho'balaridan "Nasri Uzol" turkumi. Navoiy ga'azali)
6.	Bu belgi yuqoridagi aylanali belgiga bog'langan tarzda ijro etiladi. Bir, ikki, uch aylanadan so'ng kuylangan tovushni cho'zib, ijro etilayotgan tovushda ochiq holatda usul tuganuniga qadar cho'zib, kuylash zarurligini bildiradi. Ya'ni asar tonikasiga qaytish, yoki asar miyonxati, daromadi kabi kuy qismlari T. (tonika asar boshlangan parda)ga qaytib kelishi bilan izohlanadi. Bunda asarning sof T. ga qaytishi ham nazarda tutiladi. 	Kelsang agar kulbam aro, bosh ustina yora bosh ustina, Jon birla ayg'umdur sano-ey, bosh ustina yora bosh ustina. (Farg'ona-Toshkent maqom yo'llariga kiruvchi "Dugoh Husayniy" turkumining V taronasi. Dilafgor g'azali)
7.	Bu belgi asosan she'riy misraning ohirida kelib, so'zni ochiq holatda usul bilan tugallanilishi bilan izohlanadi. Ya'ni ijrochilik xususiyatlari jihatiga e'tibor bersak, bog'lash ma'nosini ham bildiradi. 	Ey sarvi ravon nadur hayoling Jon o'rtadur vadayi visoling Payvasta duoyi xayr etarmen Maqsudim erur saning kamoling (N. Xasanov musiqasi, Nodira g'azali "Ey sarvi ravon" ashulasi)
8.	Bu belgi nafas olish zarurligini anglatuvchi belgi hisoblanadi. Chuqur nafas olish va uni to'g'ri taqsimlash zarurligini bildiradi. Odatda nafas olish mumtoz janrlarda yozilgan asarlarda juda muhim hisoblanadi. Sababi, aruz vaznida yozilgan ga'zallarni ijro etish ularni musiqiy usul tushirishda bir qator misraning o'zida kamida ikki marotaba nafas olish zarurati tug'iladi.	Sochim uchi qo'ng'iroq o'zim aylanay, Yor menga qilma firoq ey voh sanam. Yor menga qilsang firoq o'zim o'rgulay, Ketey desam yo'l yiroq ey vox sanam. (Folklor ijodidan "Ey voh sanam")

	Oddiy to'rtliklardan tashkil topgan she'riy misralarda, ya'ni barmoq vazniga bastalangan kuy va qo'shiqlarda bir qator misra tugaguniga qadar bir marotaba nafas olish mohir ijrochiga yetarli hisoblanadi. Agar she'riy misralar murakkablashib borsa, yana nafas olish zarurati yuzaga keladi (misradan misraga o'tishda, ya'ni bir qator she'riy jumla tugallanib ikkinchi qatorga o'tishdagi nafas olish bundan mustasno). 	
9.	Bu belgi ham nafas olish zarurligini anglatuvchi belgi hisoblanadi. Yuqoridagi nafas oling belgisidan farqli o'laroq bu nafas olish belgisi juda tez nafas olish zarurligini bildiradi. Ustoz-shogird an'analarida bu ibora "o'g'ri nafas" deb ham yuritilib kelinadi. Tez nafas olishda judayam mohirlik talab etiladi. Nafas olinganini tinglovchi yoki tomoshabin sezmasligi zarur. Qadimdan ustozlar bu jihatlarga, shogirlarini ijrosida qat'iy nazorat qilganlar. Tez nafas olganda chiqadigan tovushni sezdirmaslik talab etiladi. Odatda ijrochining mahorati yuksalib borishi natijasida bunday nafas olishlar kamayib boradi. Sababi ijrochi nafasni to'g'ri olib, uni to'g'ri taqsimlay olish ko'nikmasi rivojlanadi. Nafas ko'لامي kengayib, tez nafas olish zarurati yo'qqa chiqariladi. Bu tez nafas olish turi esa yangi, yosh, endi milliy mumtoz ijrochiligini o'rganayotgan ijrochilarga asarlarni to'g'ri va oson o'rganishlari uchun xizmat qiladi. 	Ey nigorim bu ne savdo ayding, Mehru ishqing jon aro jon aylading, Honayi dilni musaffo aylading, O'z jamolingni nechun paydo aylading, Ishq elini masti shaydo aylading. (Farg'ona-Toshkent maqom yo'llaridan. "Dugoh Husayniy" turkumining IV taronasi. Hislat g'azali)
10.	Bu belgi pog'ona deb ataladi. Pog'ona asosan pastdan yuqoriga, tomon harakatlanadi. Bunda asosan milliy ijrochilik xususiyatlariga xos bo'lgan hanglarni pastda yuqoriga tomon liga asosida ijro etish kerakligini anglatadi. 	Hijron o'tig'a jismima so'zona tong otguncha O'rtab yuragim bag'rim biryona tong otguncha (M. Murtazoyev musiqasi Haziniy g'azali "Farg'ona tong otguncha")

11.	Bu belgi pog'ona deb ataladi. Yuqoridagi belgining aksi hisoblanadi. Pog'ona asosan yuqoridan pasrtga, tomon harakatlanadi. Bunda asosan milliy ijrochilik xususiyatlariga xos bo'lgan hanglarni pastda yuqoriga tomon liga asosida ijro etish kerakligini anglatadi. 	Hijron o'tig'a jismima so'zona tong otguncha O'rtab yuragim bag'rim biryona tong otguncha (M. Murtazoyev musiqasi Haziniy g'azali "Farg'ona tong otguncha")
12.	Bu pastdan yuqoriga harakatlanib borayotgan tovushdagi (asar metro ritmi yoki usuliga asoslanib) nolani qisqa yoki uzun tarzda uzib-uzib, silkitib ijro etish zarurligini bildiradi. Bu jarayon biror unli harf yordamida amalga oshiriladi. Musiqa ilmida bunday ejro etish "stacatto"(nota ustiga "." nuqta qo'yilishi bilan izohlanadi) deb ataladi. Shu belgiga qiyos qilindi. 	Agar oshiq'lig'im aytsam kuyib jonu jahon o'rtar Bu ishq sirin bayon etsam toki ul honumon o'rtar (Xalq kuyi, Mashrab g'azali "O'rtar")
13.	Bu belgi, yuqoridagi belgini aksi bo'lib, yuqoridan harakatlanib kelayotgan tovushdagi (asar metro ritmi yoki usuliga asoslanib) nolani qisqa yoki uzun tarzda uzib-uzib, silkitib ijro etish zarurligini bildiradi. Bu jarayon biror unli harf yordamida amalga oshiriladi. Musiqa ilmida bunday ejro etish "stacatto"(nota ustiga "." nuqta qo'yilishi bilan izohlanadi) deb ataladi. Shu belgiga qiyos qilindi. 	Agar oshiq'lig'im aytsam kuyib jonu jahon o'rtar Bu ishq sirin bayon etsam toki ul honumon o'rtar (Xalq kuyi, Mashrab g'azali "O'rtar")
14.	Bu belgi musiqiy belgilarda uchraydigan glisando bilan deyarli bir xil. Asar davomida uchraydigan biror tovushdan kvarta, kvinta va boshqa interval oralig'ida pastdan yuqoriga glisando ijro etiladi. 	Holu xating hayolidin ey sarvi gulzor Gohi ko'zumga hol tushib dur gohi g'ubor Asosan hangida va kuy harakati davomid uchraydi. (Shashmaqom. Nasr bo'limi I guruh sho'balaridan "Saraxbori Dugoh" turkumi. Navoiy g'azali)
15.	Bu belgi yuqoridagi glisandodan biroz farq etadi. Asar davomida biror tovushdan kvarta, kvinta va boshqa interval oralig'ida pastdan yuqoriga asta-sekin glisando tarzida ijro etib chiqiladi. 	Katta ashula turkumidan "Chorgoh" da va yana ko 'plab mumtoz yo'llarda uchraydi.

16.	Bu belgi asosan uni harflar ustiga qo'yiladi. O'zbek tilidagi unli harflar – a, e, i, o, u, o' larda ko'proq ishlatiladi. Asosan i, o' va u harfida Bu esa o'sha unli harfni ochiq yoki yopiq holatda ijro etish kerakligini bildiradi. Bu belgi ochiq holatda ijro etish zarurligini bildiradi. 	Shirin so'z barno yigit, tilingda boling bormu Shaydolarining muncha ko'p yoki iqboling bormu (F.Sodiqov musiqasi, S.Zunnunova she'ri "Barno yigit")
17.	Bu belgi yuqoridagi belgi bilan bir xil vazifani barajadi. Farqi shundaki, bu unli harfni yopiq holda ijro etish zarurligini bildiradi. Bu esa asrada harflarning talafuzu va ijro etilayotgan she'riy vaznga mos tarzda talqin etilishini bildiradi. 	Otashin gul bargidin xil'atki jonimdadur, Xil'at ermas ul, bir o'tdurkim, mening jonimdadur (Shashmaqom. Navo maqomi Nasr bo'lidan "Talqini Bayot" Navoiy g'azali)
18.	Bu belgi asar davomida uchraydigan bir kichik element hisoblanadi. Uning vazifasi bir ton yoki yarim tonga ko'tarilib, yana o'z joyiga qaytib olishi bilan izohlanadi. Bu so'zlarda uchramaydi. Asosan milliy hang xususiyatlarida uchraydi. Bu milliy ijrochilikda eng ko'p uchraydigan elementlardan biri hisoblanadi. 	Erta bilan turaman nahori nashta-yo O'ng qo'limda igna-yu tizzamda kashta-yo Borib ayting o'shal qalami qoshga-yo Boraveradi, kelaveradi vadasi boshqa-yo (O'zbek xalq kuyi "Nahori nashta")

O'zbek milliy musiqiy merosi juda murakkab, milliy nola, qochirimlar, bezak va ohanglarga boy bo'lgan qadimiy asriy an'analar hisoblanadi.

Ular asrlar davomida inson ruhiyatiga ta'sir etuvchi, falsafiy dunyoqarashini yuksalishida yordamchi vosita ekanligi fanda isbotlangan.

Ana shu milliy bezaklar – o'zbek musiqasining musiqiy qadriyati ekanligini anglatuvchi ohang demakdir.

Bu milliy bezak turlarining haligacha nota matniga tushirishning imkoni bo'lmaganligi sabab, ijrochilik xususiyatlari ustoz-shogird an'anasi asosida o'rgatib kelinadi.

Bu esa ko'plab mahalliy ijrochilik an'alarining yuzaga kelishi – milliy ohanglarning boyib borishini yuzaga keltiradi. O'zbek musiqa merosining buyukligidan dalolat beradi.

Yuqorida keltirib o'tilgan belgilar milliy ijrochilik xususiyatlarini aks ettirishda yordam beruvchi vosita hisoblanadi.

Milliy maqom san'ati yo'nalishida tahsil oluvchi talabalarga bilimlarni o'rganishida unchalik qiyinchilik bo'lmaydi. Sababi ular doimiy ovozda uchraydigan nola qochirimlar bilan moslashadilar.

Shunday bo'lsada ularning ilk pedagogik faoliyatlarida yosh avlodga maqom va milliy kuy va qo'shiqlarni o'rgatishda ushbu metodni qo'llasalar ayni muddao bo'ladi.

Milliy musiqiy ijrochilik san'atini o'ragnayotgan va yoshlarga ushbu san'at turini o'rgatayotgan pedagoglarga milliy musiqani o'rgatishda va bilimlarini rivojlantirishda, bilim va ko'nikmalarni tez, onson o'rganib, ularni xotiralarida mustaxkam joy olishiga xizmat qiladi deb umid qilamiz.

Xulosa o'rnida aytish lozimki, talabalarda milliy musiqiy merosni asrashda musiqiy asarning ichki intonatsion xususiyatini his eta olishga turtki bo'luvchi metod va texnologiyalarni qo'llanishi zamon talabi bo'lib qolmoqda.

Bunda xususiy texnologiya darajasidagi pedagogik texnologiyalar musiqiy ta'lim prinsiplari talablariga mos keladi va ular talaba-yoshlarda maqsadga yo'naltirilgan ijodiy musiqiy tafakkurni jadal rivojlantirishga xizmat qiladi.